

Ernest Costa, la fotografia com a voluntat d'explicar les coses*

**Pere Tobaruela i Martínez
Joan Tort i Donada**

«No deixarem d'explorar, i la fi de tota la nostra exploració no serà una altra que arribar al lloc on vam començar i conèixer aquest lloc per primera vegada»

Thomas S. Eliot

Estem fent camí entre Banyoles i Fontcoberta, en terres del Pla de l'Estany. Una boira allargassada, grisa i humida, entela els primers termes i dona un toc d'hivern al paisatge. Aquí i allà, un mas aïllat o alguna granja solitària puntegen un entorn fet de petits turons, de claps de bosc i de camps oberts. Sobre aquest quadre de país humit, forestal i pagès, s'alcen, a l'horitzó de ponent, els contraforts de Rocacorba, fita muntanyenca de la comarca. Cap al nord l'empremta inconfusible de la neu permet distingir, malgrat la llunyania, els grans cims del Pirineu oriental.

Més o menys un paisatge com el descrit és el que veu cada dia, des de casa seva, el fotògraf Ernest Costa i Savoia. Un paisatge amable i frondós alhora, generós d'horitzons però també ric en el detall, que serveix com a marc idoni d'una persona que, a través de la fotografia, ha volgut transmetre tota la riquesa i la diversitat que la naturalesa presenta a qualsevol racó del món. Un pai-

* Aquest text ha estat confegit a partir d'una conversa tinguda pels autors amb l'Ernest Costa que va tenir lloc al seu domicili particular, a Fontcoberta, el mes de desembre de 1997, i ha estat revisat posteriorment per l'interessat.

satge com aquest convida, d'una forma gairebé inevitable, a centrar una conversa amb el nostre personatge al voltant de les seves dèries; de la seva passió per la muntanya i l'excursionisme, i com a conseqüència d'això, per la fotografia. Volem, senzillament, que el mateix Ernest ens expliqui què hi ha —quines motivacions, quina manera de sentir— darrere d'unes imatges tan acurades com les seves, darrere d'unes instantànies que sovint ens fan pensar si aquest món que veiem plasmat sobre el paper és realment el nostre o si més aviat correspon a un estat de coses que escapa al nostre abast. Volem doncs endinsar-nos amb l'Ernest, ni que sigui per una estona, en el seu «univers fotogràfic» particular.

Al rerefons de les vostres fotografies es descobreix una profunda estima, i al mateix temps, un gran respecte per la natura.

Sempre he sentit una forta atracció pel medi i, especialment, pel meu entorn més proper. De fet és un interès que, del meu record, he tingut durant tota la vida. I que segurament vaig començar a sentir de petit, quan vivia a Can Selló, una petita casa situada a l'obac d'un barranquet dels afores de Bescanó, petit municipi del Gironès on vaig néixer l'any 1940. Per anar a escola havia de desplaçar-me caminant al poble, que quedava a uns vint minuts de casa meva. Durant el trajecte m'entretenia observant els arbres, els ocells, les muntanyes. Em fixava en els detalls més insignificants del paisatge que m'envoltava i em preguntava el perquè d'algunes de les coses que veia, com ara per què uns arbres perdien les fulles i d'altres no. Recordo una de les meves primeres descobertes: l'olor dels pollancre, que em va arribar a captivar. La veritat és que aquest sentiment innat, aquesta fascinació per la natura va anar en augment quan els meus pares i una tia meva em van començar a portar a les sortides que organitzaven. I és que els pares i la tia acostumaven a anar d'excursió a indrets especialment atractius, on a més d'interessar-se pel paisatge es preocupaven per conèixer la gent: els seus costums, les seves activitats. A banda de tot això, el pare de la mare, l'avi Esteve, que era cap de l'estació de Bescanó, per on passava el tren de via estreta Girona-Olot, em portava a fer curts viatges per les vies del tren amb una petita vagoneta. Gràcies a aquestes incursions ferroviàries vaig adonar-me que més enllà del poble hi havia tot un món per explorar i per descobrir.

Podríem dir, doncs, que l'entorn rural del lloc de naixença i el mateix ambient que vivíeu a casa van predisposar-vos a sortir al camp, a l'observació de les coses...

A Bescanó es vivia en contacte amb la natura, i concretament amb el riu, el Ter, que era l'objectiu d'algunes de les sortides que organitzaven els pares i la tia. En part, el riu marcava la vida i el paisatge de Bescanó, però mai no va representar una frontera. Tot al contrari: les dues ribes del Ter mantenien un estret lligam mitjançant un pas de barca que traginava contínuament persones i animals. En

el meu cas puc dir que aquestes excursions em van servir per descobrir materialment el riu, perquè jo vivia a la zona més muntanyenca de Bescanó. A part d'això, el meu indret predilecte per anar d'excursió era la muntanya de Rocacorba. Aquesta atracció per Rocacorba me la van encomanar la mare i la tia, que l'estimaven profundament; fins al punt que la van acabar fent seva. Avui dia, quan miro el perfil d'aquesta muntanya dibuixat a l'horitzó des de casa meva, a Fontcoberta, no puc evitar de pensar que allà tinc una part, si més no, de les meves arrels.

Tot això que ara us explico són fets i circumstàncies que em van marcar força com a persona i que van ser la llavor del meu interès per la natura i per descobrir el món. Posteriorment, un cop a Barcelona, on la família va fer cap perquè el pare va trobar feina de fuster, vaig començar a fer excursions per tot Catalunya d'una manera ja més sistemàtica i organitzada. Dins meu s'havia creat la necessitat de sortir a recórrer i de sentir de prop el territori.

¿La vostra formació escolar va contribuir, d'una forma o d'una altra, a canalitzar aquestes inquietuds i aquest interès primerenc pel territori?

El record que tinc dels anys que vaig anar a escola a Bescanó és que els professors feien unes classes molt avorrides. De coses ja n'explicaven, però poques vegades, per no dir mai, tractaven els múltiples centres d'interès que teníem a tocar l'escola. La pedagogia de l'època franquista era una cosa nul·la, inexistent. O potser sí que la ciència de l'educació existia, i més ben estructurada del que pensem, però en una direcció contrària a la que crec que hauria d'haver anat. A més, no ho oblidem, l'ensenyament es feia en castellà, una llengua aliena que acabava de fer més artificiosos tots els coneixements que m'arribaven. No obstant això, puc dir que vaig tenir un mestre, el senyor Vigué, que trencava, de tant en tant, l'ensopiment generalitzat de l'escola: els dissabtes ens explicava contes, amb personatges i situacions semblants a les que passaven quotidianament al poble i que parlaven la llengua que els pertocava. Aquest contes van aconseguir captar la meva atenció, però això va ser un petit miratge dins el migrat món escolar de Bescanó.

Anys després vaig adonar-me com una situació galdosa com aquella era revoltant, venint com veníem d'una tradició pedagògica catalana que havia donat noms il·lustres i estimats com els d'Escola de Bosc, Institut Escola, Artur Martorell, Angeleta Ferrer o Miquel Santaló. A cop de sabre i d'una depuració cruel els nois van deixar d'aprendre de la vida i de tenir per company una persona anomenada mestre. Amb molta sort, com en el meu cas de Bescanó, podia tenir-se un bon professor. Tenir un mestre era pràcticament impossible.

Posteriorment, ja instal·lat amb la família a Barcelona, vaig anar a estudiar al Palacio de Cultura, una escola tan avorrida com la de Bescanó, on vaig coincidir amb un professor, el senyor Josep Solé, que amb una gran freqüència, i d'una manera extraescolar, organitzava excursions a peu per als seus alumnes. Tanmateix, el senyor Solé no ens explicava gairebé res del que vèiem a les sortides i vam ser els mateixos nois que vam haver d'anar descobrint les coses pel

nostre compte. Tant se val, però: en un ambient terriblement gris i pla com el dels anys 50, era molt d'agrair que el senyor Solé organitzés aquelles sortides i que a més fossin obertes tant als nois com a les noies.

A les vostres fotografies és fàcil descobrir una finalitat pedagògica, una voluntat d'explicar la raó de ser de les coses. Vista la vostra experiència escolar, no sembla pas que aquesta motivació us la vagin infondre precisament a escola...

No, la veritat és que l'escola, en aquest sentit, va ser una experiència més negativa, més inhibidora, que una altra cosa. Tal com us acabo de dir, la pedagogia no era la idònia. A més, els textos que feiem servir a les classes parlaven sobre coses inversemblants, i, d'altra banda, les seves il·lustracions eren molt deficientes. Sortosament, l'avi Esteve i el pare havien aplegat nombrosos llibres al llarg de la seva vida, que van venir a parar a les meves mans. Aquests llibres van ser una excel·lent pedra de toc en la meva formació personal i em van ajudar a obrir els ulls, perquè amb ells vaig aprendre coses que entenia fàcilment. Recordo especialment una col·lecció d'història natural de Montaner i Simon: una obra amb uns excel·lents dibuixos en blanc i negre que em van entusiasmar i que em van permetre descobrir tot un món que, contínuament, em suggeria idees. A més, a través de molts d'aquests llibres vaig endinsar-me en el coneixement de la llengua catalana.

Poc o molt, he procurat llegir tot allò que he pogut a fi d'assolir uns coneixements mínims, ja que a escola no vaig poder fer-ho. Al cap i a la fi, la meva formació personal és essencialment la suma de les meves nombroses lectures i de les experiències que he viscut a la vida, particularment a través dels viatges i de les excursions.

Parleu de les excursions i dels viatges entesos com una forma de coneixement. ¿Ens podeu ampliar una mica aquesta idea, sobre la base de la vostra experiència personal?

Personalment, considero el viatge com una forma privilegiada de relació amb l'espai, i amb l'home. Viatjar m'ha donat l'oportunitat de conèixer molts indrets per mi mateix, viure directament el territori i parlar amb les persones que l'habituen. En aquest sentit, he plantejat els meus viatges com una experiència vital i no com una simple visita organitzada per una agència. He procurat no lligar-me als requisits d'un pla de ruta estricta i he procurat deixar també un marge important a l'atzar, a l'aventura.

En algunes ocasions m'he plantejat l'acte de viatjar com una manera de tenir un punt de vista inèdit sobre el món. Per exemple, durant unes vacances de l'any 1965, vaig proposar-me resseguir a peu un paral·lel. Concretament, el paral·lel 43 al seu pas per la península Ibèrica: des del cap de Begur fins a la desembocadura del riu Miño. Aquest viatge va ser tot un repte que em va permetre viure de prop la realitat social de l'època; especialment, la problemàtica

dels immigrants il·legals que arribaven a Castella i a Euskadi des de Portugal, de pas cap a altres països europeus. Vaig poder veure en directe el món de misèria en què vivien aquestes persones. Posteriorment, en llegir la novel·la *Combat de nit* de Josep Maria Espinàs, basada en la vida dels camioners de les grans rutes, vaig sentir-me atret per aquest món, i vaig projectar un altre viatge no gaire convencional. Va ser així com, l'hivern de l'any 1978, vaig acompanyar el camioner Josep Capdeferro en un dels seus trajectes europeus; exactament, vam anar des de Perpinyà fins a una refineria de petroli a tocar del mar Negre, o sigui, vam travessar de ponent a llevant gairebé tot Europa. Al viatge vaig poder observar com s'organitzaven els camioners, quins eren els seus costums... Vaig comprovar la seva solidaritat envers els altres camioners, la seva predisposició a afrontar i a resoldre els nombrosos entrebancs que sorgeixen al llarg del camí.

Avui dia, un plantejament com el vostre crida l'atenció, perquè allò que realment predomina és desplaçar-se ràpidament des d'una part a l'altra del territori.

Jo parteixo de la base que, en general, a qualsevol excursió o viatge allò que és veritablement important és el contacte amb la gent i amb el llocs. Penso que és més important això, en tot cas, que el fet mateix de «viatjar», o sigui, de desplaçar-se físicament per l'espai. Per això m'agrada observar de prop, fixar-me en els «ingredients» de la ruta: la forma dels arbres, la remor dels rius, el brogit de l'aire, les ondulacions del relleu, els homes. M'agrada el fet de trobar algú, fins i tot a l'indret més recòndit i solitari de la muntanya, i poder encetar la conversa. I, a partir d'aquí, poder interessar-me en les seves coses, en el seu món particular: els noms de lloc, les tradicions, les plantes, el bestiar... A més, quan viatjo procuro integrar-me i adaptar-me tot el que puc a les condicions de vida del lloc que visito. És clar que per poder fer tot això, tal com us he explicat, em cal viatjar tranquil·lament, al meu aire.

Sóc conscient que més aviat dec semblar un romàntic del segle passat, però no puc entendre el viatge d'una altra manera. Així m'ho van ensenyar a casa meva quan era petit, i així ho he anat fent al llarg de la meva vida. L'única cosa que pretenc és aconseguir entendre el territori per poder explicar després a la gent les meves apreciacions i les meves sensacions. Per això m'interesso per fotografiar allò que crec que pot servir per transmetre l'essència d'un paisatge, d'una col·lectivitat humana. I és que, en definitiva, aquesta és la meva manera de compartir i de viure les coses.

Amb tot el que ens heu estat dient constatem que la fotografia, per a vós, no és un objectiu en si mateix sinó més aviat és la vostra manera d'expressar-vos, de comunicar-vos.

A través de la fotografia intento explicar allò que he vist en les meves excursions. I per aconseguir un bon resultat procuro conèixer, tan a fons com puc,

allò que vaig a fotografiar. Per això sempre que haig de fer un reportatge fotogràfic m'agrada documentar-me. En altres paraules: la fotografia no la concebo sense el coneixement previ; per exemple: una cosa és fotografiar arbres i una altra, ben diferent, és saber que són alzines, o bé roures, i quina és la seva importància dins el seu entorn. Oi que per escriure un text cal documentar-se? Doncs amb la fotografia passa el mateix. Al cap i a la fi, com l'escriptura, és un mitjà per comunicar-nos que en lloc d'utilitzar lletres utilitza imatges captades gràcies a la llum. En darrera instància, m'agrada que les meves fotografies serveixin de document, i per això procuro fer-les de la manera més acurada possible. Treballar així em permet fer ressaltar les singularitats d'un paisatge determinat; o sigui els aspectes que caracteritzen i diferencien un paisatge d'un altre.

Amb un plantejament com el que us he exposat, reconec que fotografiar un paisatge, en general o en detall, no és una cosa senzilla. Tot al contrari: el fotògraf ha de sintetitzar totes les sensacions que percep en una fotografia; o sigui, ha de captar i de condensar tot un món en un enquadrament concret i en una mil·lèsima de segon. Personalment, sempre procuro transmetre la realitat tal com la veig, sense manipular-la. Tanmateix, sóc conscient que cadascú té la seva pròpia percepció de la realitat.

¿Ens podríeu explicar com es va anar desenvolupant, en el vostre cas, l'interès per la fotografia fins al punt de convertir-la en una dedicació professional?

Els meus inicis com a fotògraf estan estretament lligats a la meva afecció per l'excursionisme; penseu que sempre que he sortit d'excursió, tot sol o acompanyat, he portat la càmera a la motxilla, ni més ni menys com la majoria d'excursionistes. Per a mi, la fotografia és un mitjà que m'ajuda a interpretar adequadament el paisatge, ja que m'exigeix observar-lo des de diferents òptiques per mirar d'aconseguir un bon resultat; d'altra banda, em permet compartir amb altres persones el coneixement que he adquirit a través de les meves vivències sobre el territori.

Amb el temps, vaig començar a pensar en la possibilitat de fer muntatges audiovisuals sobre els llocs que visitava, per poder ensenyar als companys les coses que havia vist a les excursions. La idea va anar progressant i es va convertir, a poc a poc, en una activitat professional. En aquests audiovisuals vaig tractar temàtiques diverses, com ara la desaparició d'alguns trens de via estreta a Catalunya, el moviment nacionalista de l'illa de Còrsega, la qual cosa permetia parlar de nosaltres sense dir-ho, la història de l'excursionisme amb motiu d'apropar-nos al seu centenari... En aquest últim audiovisual, el de la història de l'excursionisme, alhora que feia un repàs de la important activitat excursionista catalana, també parlava dels principals esdeveniments col·lectius de la nostra societat. No oblidem que en aquell moment era molt difícil dir segons quines coses.

Posteriorment, com que els audiovisuals tenien un cert èxit, vaig intentar donar-los un enfocament escolar, ja que vaig pensar que podien servir com a eina pedagò-

gica per a una escola faltada de materials arrelats al país. Una escola que en aquells moments lluitava per desempallegar-se de la servitud franquista. En un principi, el material que vaig preparar va tenir una bona acollida. Tanmateix, i seria difícil escatir-ne el motiu, els audiovisuals no van acabar d'arrelar a les escoles, per la qual cosa vaig deixar de dedicar-me a aquesta faceta en concret i vaig obrir-me a altres camps. En particular, d'aleshores ençà he treballat sobretot per al món editorial. Val a dir que sovint els treballs audiovisuals eren fets col·lectivament. I em satisfà recordar que gent de la vàlua de Ramon Folch, d'Enric Larreula, d'Ovidi Montllor, de Felip Peña i de tants altres van fer possible alguns d'aquests muntatges.

¿Fins a quin punt la vostra manera de treballar està condicionada pels imperatius del mercat?

D'una manera molt gran. O, potser més ben dit, del tot. Jo penso que al nostre país, en general, hi ha un mercat bastant restringit per al tipus de fotografia al qual jo em dedico. No vull dir amb això que no hi hagi mercat, que n'hi ha, sinó que en tot cas és un mercat poc selectiu. En un moment donat pot interessar una fotografia concreta; te la demanen i tu els la proporciones. Normalment, te la valoren des d'una òptica exclusivament estètica, i jo penso que amb això no n'hi ha prou. Per a mi, aquesta classe de fotografia és molt més que mirar de captar un tema concret tractant que «quedi bé»: hi ha tot una tasca de documentació, de recerca i d'estudi previs, que moltes vegades t'exigeix un esforç extraordinari, en temps i en dedicació. La fotografia no és tant el fet de prémer un botó com tota la tasca prèvia que hi ha abans de poder fer això. I la veritat és que els barems en què ens movem al nostre país, pel que fa al mercat, no permeten que treballis amb gaire comoditat. Procures fer les coses bé per una qüestió de principi i de satisfacció personal, però saps que una bona part del teu esforç no serà, ni de bon tros, pagada com correspondria.

En algunes ocasions el vostre treball de recerca sobre el terreny no s'ha limitat a la fotografia, sinó que l'heu ampliat al gènere del reportatge escrit...

La veritat és que tot al llarg de la meva trajectòria com a fotògraf he fet coses diverses, en les quals sempre he procurat mantenir-me fidel a l'objectiu de transmetre el meu coneixement del territori als altres. En aquest sentit, estic força content del meu treball al diari *Avui*, on durant dos anys vaig publicar una cinquantena d'articles sobre indrets o aspectes poc coneguts dels Països Catalans en què combinava el text i la fotografia. La meva intenció era donar-los a conèixer, aquests indrets. Procurava parlar de les seves singularitats, és a dir, de les coses que no sortien a les enciclopèdies. A banda d'això, vaig col·laborar en un projecte conjunt de Televisió Espanyola i dels Serveis de Cultura Popular; concretament, en una sèrie de programes educatius en què tractàvem d'explicar, d'una manera didàctica i amb un èmfasi particular en la imatge, aspectes geogràfics del territori de Catalunya.

Un aspecte de la vostra tasca de recerca al qual heu dedicat una atenció especial és el de la transhumància i el món dels pastors en general. ¿Ens podeu explicar l'experiència que heu tingut en aquest camp?

Bé, en realitat el meu interès pels pastors transhumants i per la transhumància en general té la mateixa motivació que els viatges i excursions que he realitzat durant la meua vida: descobrir, conèixer, explicar les coses del territori i la seva gent. En aquest cas s'afegeix el fet que la transhumància, entesa com a desplaçament de grans ramats amb els seus pastors, de la muntanya a la plana o a la inversa, és una activitat residual, pràcticament extingida, i això li dóna un atractiu addicional. És, en certa manera, un món gairebé desconegut que està a punt de desaparèixer.

En concret, la meua experiència arrenca d'un article que va publicar Eliseo Bayo sobre la transhumància a Extremadura. A partir de la seva lectura, molt suggeridora, vaig començar a planejar, amb l'amic Antoni Martí, un viatge amb els pastors i els ramats, des de la comarca de la Serena fins a la serra de Gredos. Vam fer-lo la primavera de 1973, i ens va permetre confeccionar un reportatge fotogràfic i una pel·lícula.

Durant el viatge transhumant vam compartir moltes coses amb els pastors: menjar, camí, conversa. Personalment, vaig tenir oportunitat de descobrir, al llarg de l'itinerari que va resseguir la ramada, l'Espanya trista i sòrdida de començaments dels anys setanta: la dels nens afamats que mai no han anat a escola i la de la gent pobra que, totalment subjugada a la classe benestant, no té cap objectiu a la vida. Els mateixos pastors eren persones socialment vençudes que no veien cap futur en la seva feina i que es resignaven a la seva situació personal. A més, vaig tenir l'oportunitat de viure sobre el mateix terreny l'antagonisme ancestral entre el pagès i el pastor. Una tensió que mai no va fer arribar la sang al riu però que vaig poder comprovar que es manté viva avui dia.

Posteriorment, vau repetir l'experiència en terres pirinenques i això va ser la base del vostre llibre Viatges amb els pastors transhumants.

El temps que vaig passar-me amb els pastors transhumants per terres de Castella va significar una vivència molt intensa; per això vaig pensar que seria molt interessant compartir una experiència així amb els pastors del nostre país. D'aquesta manera vaig planejar i dur a terme dues transhumàncies més: des del Torricó a les muntanyes de Castanesa i des de la serra de Cis fins a la Vall d'Aran.

Amb motiu d'aquests dos viatges, vaig anar recollint a la llibreta de camp tota la informació possible sobre la seva vida. I això em va permetre, un cop a casa, escriure un llibre on reflectir el món de la transhumància: les creences dels pastors, els seus remeis per curar malalties, la seva visió de la vida, els itineraris que resseguien les seves ramades, i, especialment, el seu ric i ampli vocabulari. En definitiva, vaig esforçar-me per plasmar una manera de viure que d'aquí a poc temps estarà viva únicament en el record d'unes poques persones.

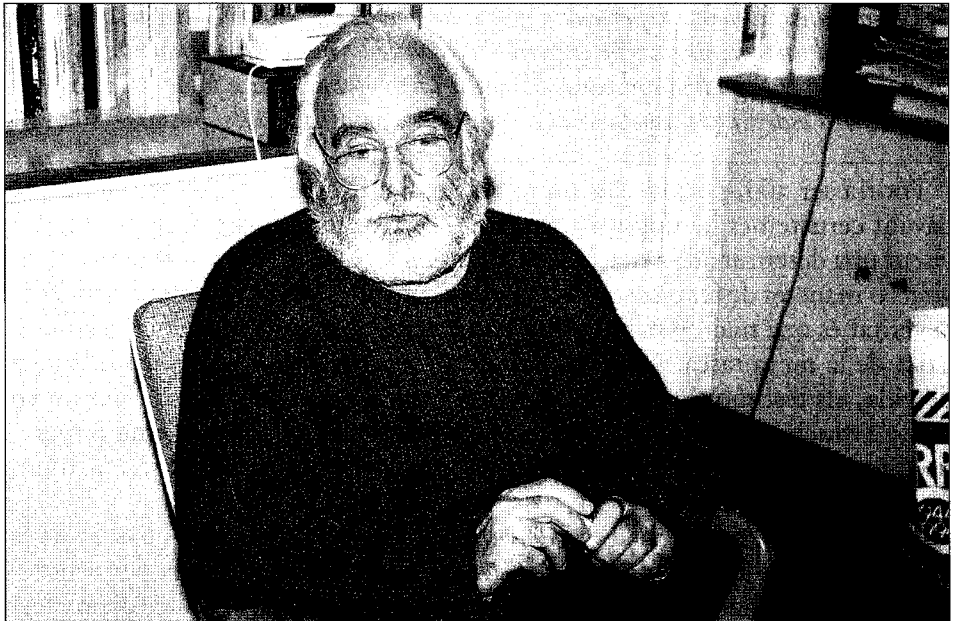
Pel que dieu, aquesta experiència vostra ha tingut sobretot un caire testimonial, de fixació d'una memòria que es perd. Però aquesta mateixa motivació, en certa manera, potser es podria aplicar a la vostra tasca global com a fotògraf. ¿No penseu que heu esdevingut una cosa així com un «memorialista del paisatge»?

Podria ser així, però de fet no m'ho he plantejat mai. Sóc conscient que davant certs temes he tingut el privilegi de ser de les últimes persones que ha viscut una determinada situació. Vull dir casos en què he pogut fotografiar activitats o maneres de fer o costums que pràcticament han desaparegut arreu. Però la veritat és que mai no m'he preocupat d'aquest vessant testimonial o «museístic» de la meva tasca. A mi m'interessen, per damunt de tot, les evidències de vida, els testimonis vitals. Si aquestes evidències són residuals, o estan en vies d'extinció, és una cosa que queda a banda del meu treball. Quan fotografo tinc tota l'atenció posada en el moment, en aquella situació concreta, única i irrepetible.

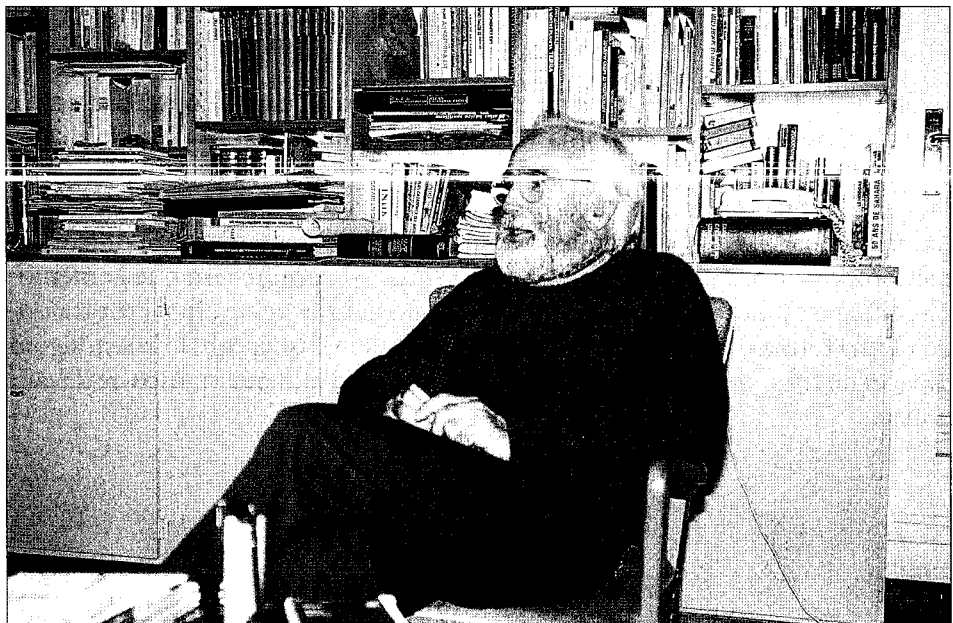
A part d'això, és indubtable que la fotografia és un magnífic auxiliar de la memòria. Sense anar més lluny, tot sovint recorro a la fotografia per veure si he magnificat o he minimitzat un paisatge en el meu record. L'altre dia mateix pensava: a veure si aquells paisatges que fa quaranta anys havia conegut a Collsacabra estaven tan abançats com em semblava recordar? Vaig agafar una fotografia antiga i, en aquest cas, em vaig adonar que a la meva memòria aquell paisatge havia quedat molt simplificat, perquè no recordava que hi hagués tants bancals al peu de la cinglera de Collsacabra.

* * *

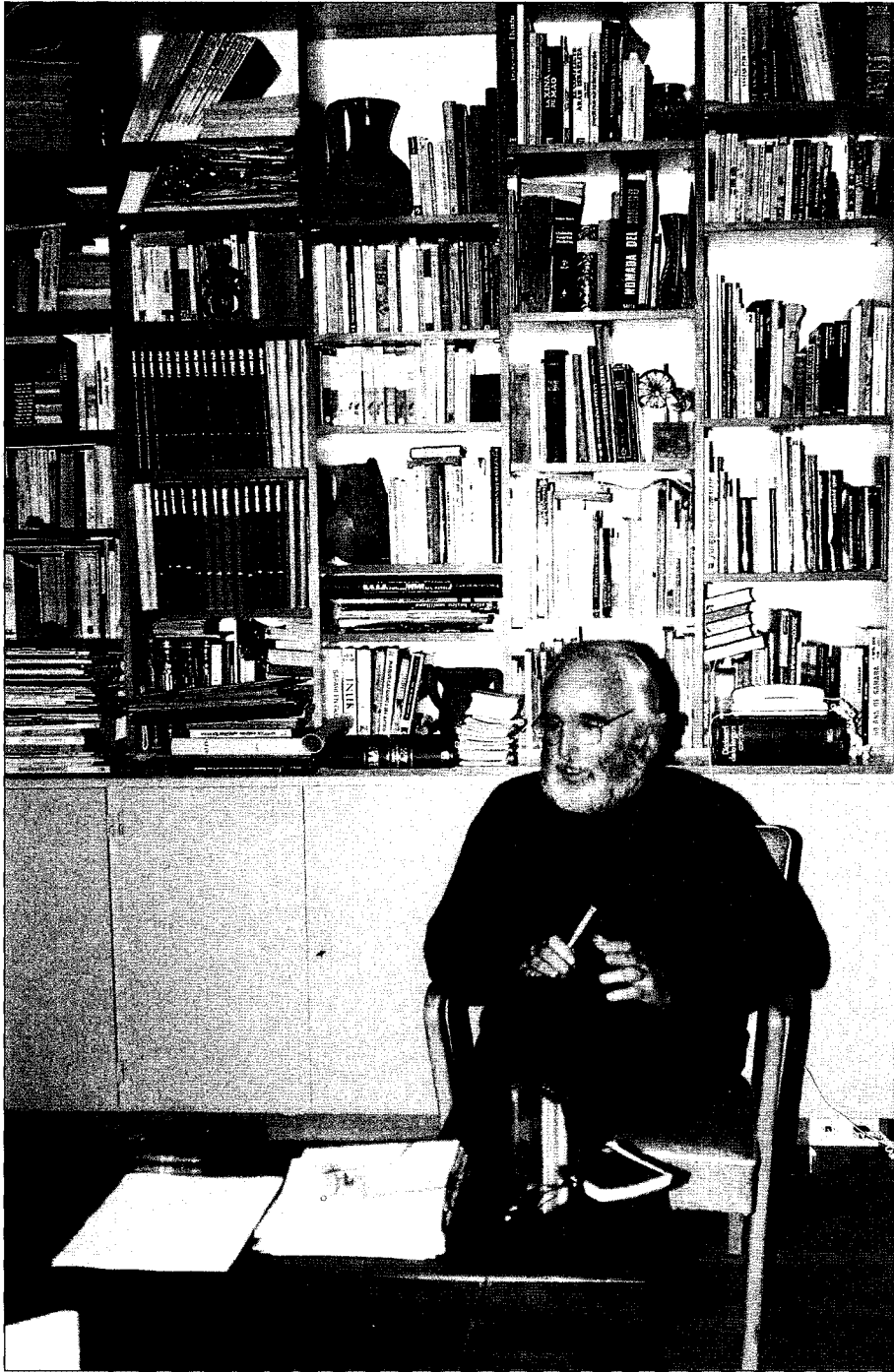
En sortir de casa del nostre interlocutor, una foscor molt densa plana arreu. Ha desaparegut aquella simfonia vegetal, i cap muntanya, ni propera ni llunyanca, omple de contingut l'horitzó. El paisatge és tot un altre, de nit, i ens preguntem què queda de l'entorn tan divers i atractiu que descobríem en el trajecte d'anada. I, tot tractant de reconstruir aquell paisatge mentalment —si més no per arribar a encertar el camí de tornada—, comprovem que la memòria humana és, per damunt de tot, fràgil i fluctuant; a voltes, fins i tot traïdora. D'una forma o d'una altra, cal que hi hagi persones que, com l'Ernest, siguin capaces de fixar, de retenir o de captar, la fugacitat d'allò que transcorre davant nostre.

Ernest Costa a l'estudi del seu domicili a Fontcoberta (Pla de l'Estany).

Per a l'Ernest, l'estudi del territori i la documentació prèvia són essencials abans de passar, pròpiament, a la tasca fotogràfica.

«Procura fer les coses bé per una qüestió de principi i de satisfacció personal...»

«Parteixes de la base que, en general, a qualsevol excursió o viatge allò que és veritablement important és el contacte amb la gent i amb els llocs».